

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

MOSES, I. F.: *Antická a moderná demokracia*. Bratislava : Kalligram 2014, 179 s., ISBN 978-80-8101-818-3

Pri uvažovaní o demokracii sa považuje za samozrejmosť, že ide o pojem pochádzajúci z antického Grécka, označujúci politický systém vlády ľudu, ktorý vznikol v starovekých Aténach. Už menej jasné je, ako mohol fungovať paralelne s ekonomickým systémom, postaveným na práci otrokov, a prečo vlastne zanikol. A kľúčová otázka, pýtajúca sa na súvislosť antickej a modernej demokracie, dostáva nielen študentov, ale aj mnohých presvedčených demokratov do ťažko skrývaných rozpakov. Pomôcť s odpoveďou na ňu môže súbor piatich, dnes už klasických prednášok M. I. Finleyho, ktoré v slovenskom preklade Richarda Cedza, doplnené zasväteným doslovom Alexandra Bröstla (*Sloboda je predpokladom demokratickej ústavy*), vydalo vydavateľstvo Kalligram.

Moses I. Finley (1912 – 1986) vyštudoval právo v USA, ale väčšinu svojej akademickej kariéry strávil vo Veľkej Británii, kde sa venoval politickým, sociálnym a ekonomickým systémom antiky. Ovplyvnený Frankfurtskou školou sa vyhol prenasledovaniu v období mccartizmu emigráciou do Veľkej Británie. V tom čase ho už považovali za erudovaného znalca antických politických, hospodárskych a sociálnych reálií. Súbor jeho prednášok, ktoré teraz v slovenskom preklade vyšli prvýkrát, pochádza zo začiatku 70. rokov minulého storočia. Finley v nich opisuje a analyzuje hlavné aspekty a inštitúty aténskej demokracie, ale zároveň ich porovnáva s demokraciou druhej polovice 20. storočia.

Finley poukazuje na to, že starogrécki intelektuáli vrátane Platóna a Aristotela zväčša považovali demokraciu za nebezpečnú formu vlády, napriek tomu ju poznáme prevažne z ich opisov a kritiky jej slabín. Bola to predovšetkým priama demokracia, bez profesionálnych politikov a byrokracie, politických strán a médií. To podstatné, čo ju charakterizovalo, bol malý územný rozsah a nízky počet plnoprávných obyvateľov, ktorý umožňoval osobné vzťahy takmer všetkých jej občanov. Ako zdôrazňuje Finley, ani jednu z týchto okolností nemožno v moderných štátoch zopakovať, napriek tomu je objav tejto formy vlády v starovekých Aténach taký fascinujúci, že „v súčasnom západnom svete je každý demokrat“ (s. 11). Pritom sa od konca 19. storočia objavujú rozličné teórie elit, odkazujúce na ľahostajnosť alebo nevedomosť

verejnosti, prípadne jej politickú nevšímavosť, z ktorej odvodzujú potrebu profesionálnych politických elit a hľadajú spôsoby eliminácie vplyvu verejnosti na politické rozhodnutia, často v mnohom podobné tým Platónovým. Finley sa netají tým, že jeho cieľom je polemika s elitárskymi teóriami a obhajoba demokracie ako politického systému.

Prvá prednáška (*Vodcovia a nasledovníci*) je zameraná na otázku vodcovstva v demokratickom politickom systéme. Finley hovorí, že ľahostajnosť verejnosti a nevedomosť väčšiny voličov, interpretovaná autormi teórie elit ako úpadok demokracie, nie sú javom charakteristickým iba pre moderný politický systém. S podobnými argumentmi pracoval už Platón. K záverom, ktoré z nich vyvodil, sa neskôr viac či menej otvorene hlásili napr. Michels či Lipset. Starogrécki intelektuáli síce boli k demokracii zväčša kritickí, ale podľa Finleyho je podstatné predovšetkým to, že „Gréci objavili nielen demokraciu, ale aj politiku, umenie prijímať rozhodnutia na základe verejnej diskusie a následne sa týmito rozhodnutiami riadiť ako nevyhnutnou podmienkou civilizovaného spoločenského života“ (s. 25). Finleyho analýzy viacerých inštitútov a javov aténskej demokracie – všeobecného práva rečniť v zhromaždení, ostrakizmu, politického vodcovstva a úlohy demagógov, frakcií a občianskych konfliktov či politických procesov, ale aj mzdy za výkon verejnej funkcie ako jedného z hlavných predpokladov vstupu občanov bez aristokratického pôvodu do politického diania a ekonomických predpokladov tohto inštitútu – sú vedené hľadaním toho, čo môžu skúsenosti aténskej demokracie povedať o slabiniach a možnostiach súčasných demokracií.

Moses I. Finley však upozorňuje, že aj antickí kritici demokracie rovnako ako jej apologeti zdôrazňovali význam vzdelania pre občianstvo a politický systém. Pritom „pod *paideia* mali na mysli výchovu, formovanie (nemecky *Bildung*), rozvoj morálnych cností, zmyslu pre občiansku zodpovednosť, zrelého stotožnenia sa so spoločenstvom, jeho tradíciami a hodnotami“ (Finley 2014, 38). Výchova k občianstvu teda nebola formalizovaná, ale vnímaná i realizovaná ako celospoločenská úloha. Finley zároveň pripomína okolnosti, za akých takéto ponímanie výchovy k demokratickému občianstvu vzniklo. Občianstvo a občianska zodpovednosť sa vzťahovali na malé komunity mestských štátov, umožňujúcich osobný kontakt takmer všetkých občanov. Občian-

stvo fungovalo v politických systémoch bez profesionálnych politikov, politických strán a bez profesionálnej byrokracie. A predovšetkým to bol „*svet nielen bez masovokomunikačných médií, ale vôbec bez médií v našom zmysle slova*“ (Finley 2014, 28). Išlo teda o malé, pomerne jednoduché a značne uzavreté spoločnosti, v akých nebolo ťažké identifikovať spoločné záujmy a hrozby, ktorým možno čeliť len ako súčasť komunity. Podľa Finleyho však potrebu „vzdelania celého ľudu“ kladie ako podmienku aj J. S. Mill ako jeden z hlavných predstaviteľov modernej teórie demokracie, zároveň však konštatuje, že od doby, v ktorej Mill vznáša požiadavku „*využívania politickej aktivity a vlády na účely verejného vzdelávania*“ (s. 40), došlo k zásadným inštitucionálnym zmenám v oblasti ekonomiky a technológii, do ktorých zahŕňa „*aj masové médiá pre ich moc vytvárajú a posilňujú hodnoty a pre intelektuálnu pasivitu, ktorú vytvárajú, čo sa mi zdá ako popretie ‚vzdelávacieho‘ cieľa klasickej teórie demokracie*“ (s. 41).

Na túto problematiku nadväzuje Finleyho druhá prednáška (*Aténski demagógovia*), v ktorej sa opiera predovšetkým o Thukydídov opis úlohy demagógov v udalostiach peloponézskej vojny. Ukazuje, že „*všetci autori prijímajú potrebu politického vodcovstva ako axiómu, jediný problém vidia v rozlišovaní medzi dobrými a zlými druhmi tohto vodcovstva*“ (s. 48). Problémom teda nie je inštitúcia vodcovstva, ale otázka „*v koho záujme vodca vedie ostatných?*“. Z toho potom vyplýva problematika získavania súhlasu, resp. dosahovania konsenzu, ktorý je cieľom politického procesu, ale snaha o jeho dosiahnutie až príliš často vedie k polarizovaniu spoločnosti na rôzne frakcie, ktoré antickí autori zhodne odsudzovali a považovali ich za nebezpečenstvo pre štát. V tejto súvislosti Finley pripomína, že samotná demokracia sa zrodila po krátkej občianskej vojne, hrozba ktorej bola v antických mestských štátoch ustavične prítomná. Prítom sa však antickí autori zhodovali v tom, že „*štát musí stáť nad triednymi či inými frakčnými záujmami*“ a nielen Aristoteles, ale aj Aischyles či Thukydides vyjadrujú presvedčenie, že „*blaho štátu môže spočívať len v harmónii a zbavení sa frakčných sporov*“ (s. 51).

Jedným z hlavných rozdielov medzi súčasnou a antickou demokraciou je neexistencia zastupiteľského princípu. Zhromaždenie občanov mesta reprezentovalo samo seba a zároveň každý občan reprezentoval sám seba. Zhromaždenie bolo korunou systému a nebolo prakticky ničím obmedzované (s. 55), ale rozhodnutie sa muselo prijať v deň rokovania. Nemohla tak vzniknúť forma odcudzenia medzi občanmi a ich zástupcami, známa zo všetkých moderných

politických systémoch, ktorá sa prejavuje aj šíriacou sa ľahostajnosťou a nezaujmom občanov o politické dianie. Tí, čo na zhromaždení hlasovali za vojnu, vedeli, že sa na nej vzápätí osobne zúčastnia, a to ešte aj na vlastné náklady. To ukazuje, že správanie sa davu nemusí byť také problematické, ako ho vykresľujú moderní zástancovia teórie elit, a to napriek tomu, že „*demagógovia ... boli štrukturálnym prvkom aténskeho politického systému*“ (s. 68). Atény nakoniec prišli o svoju nezávislosť a demokratický politický systém nie v dôsledku erodovania demokracie do oligarchie, ale preto, že podľahli tlaku inej mocnosti.

Tretiu prednášku (*Demokracia, konsenzus a národný záujem*) Finley uvádza známym sloganom „*Čo je dobré pre krajinu, je dobré pre General Motors a naopak*“ (s. 73). Problém takto definovaného národného záujmu ďalej radikalizuje odkazom na problematiku znečistenia životného prostredia, spôsobeného veľkými priemyselnými korporáciami, ktoré sa v 70. rokoch, v čase vzniku Finleyho prednášok, objavuje ako nový predmet verejného diskurzu. Ukazuje tým, aký je aj dnes problém určiť, čo je skutočný celospoločenský záujem a čo len záujem skupinový, ktorý je však prezentovaný ako záujem celej spoločnosti (zamestnanosť, produkcia, zdaniteľný zisk alebo prijateľné životné prostredie). Finley následne tvrdí, že otázky sociálnej podmienenosti politických postojov a záujmov a s tým spojené hľadanie národného záujmu boli prítomné už v sporoch, formujúcich aténsky politický systém. Antickí autori však tieto problémy riešili úzkym prepojením politiky a etiky, mnohí novovekí, no aj súčasní myslitelia, naopak, toto spojenie spochybňujú alebo priamo odmietajú. Finley, odvolávajúc sa nielen na antických autorov, ale aj poukazovaním na dôsledky takéhoto postoja v moderných dejinách, uvádza viacero argumentov, ktoré mu umožňujú odmietnuť ideu „bezhodnotovej“ sociológie či politológie. Tento pôvodne pozitivistický prístup sa podľa neho prenáša do elitárskych teórií, ktoré sa poukazovaním na ľahostajnosť a nevzdelanosť veľkej väčšiny obyvateľstva usilujú ospravedlňovať vytlačenie verejnosti zo skutočných rozhodovacích procesov.

Finley ako znalec antických hospodárskych reálií zároveň ukazuje, že ríša a s ňou spojený imperializmus boli nevyhnutnou podmienkou demokracie v Aténach. Bez nich by si mesto s obmedzenými zdrojmi napr. nemohlo dovoliť platiť svojim občanom za účasť na verejnom zhromaždení. Bol to pomerne výnimočný inštitút, pretože „*pravidelná pláca za zastávanie verejného úradu sa podľa všetkého nevyplácala v nijakom inom gréckom meste*“ (s. 81). Často sa zabúda, že práve pláca za zastávanie

verejného úradu bola inštitútom, ktorý umožnil, aby sa na správe obce reálne mohli podieľať aj slobodní občania, ktorí nemali aristokratický pôvod. Bez tohto opatrenia by demokracia ani v obmedzenej aténskej podobe nemohla vzniknúť. Ako však Finley tvrdí, fondy na vyplácanie chudobných, ktorí zastávali verejný úrad, pochádzali nielen z práce otrokov, ale aj z mocenského postavenia Atén ako námornej veľmoci. Zdaňovanie v Aténach nebolo pritom takým politickým problémom ako v súčasnosti, pretože „bežné vládne príjmy sa získavali zo štátneho majetku“ (s. 79) a nikomu by ani nenapadlo hovoriť o jeho privatizácii. Jedným z kľúčových determinantov aténskej politiky bola závislosť od dovozu obilia ako základnej potraviny, ktorú si Atény v dôsledku geografického umiestnenia a populačného rastu nemohli dopestovať na vlastnom území v dostatočnom množstve a prijateľných cenách. Obilie bolo možné dovážať iba po mori, preto boli Atéňania, podobne ako o dve tisícročia neskôr Briti, nútení udržiavať okrem kolónií aj veľké loďstvo, ktoré zabezpečovalo dovoz a ochranu lodných trás. Financovanie výstavby flotily a vyplácanie mzdy posádkam regrutovaným z radov chudobných občanov bolo trvalým zdrojom aténskych verejných diskusií a sporov.

Pozoruhodným dôsledkom otvorenej akceptácie princípu dominancie v antike bola nepotrebnosť ideológie (s. 82). Moc bola zjavná a ako taká sa rešpektovala, preto sa nemusela ideologicky zdôvodňovať. Bolo potrebné ju získať a udržať, a to aj v demokratických Aténach. Ideológia a ideologické boje sú tak omnoho neskorším vynálezom, ktorý je nevyhnutný aj preto, že moderné politické systémy už nemôžu rátať s tým, že sa všetci občania opäť raz zmestia na jedno námestie, kde možno rozhodnúť o všetkom potrebnom, na čom nič nemení ani vynález internetu a súčasná snaha umožniť elektronické hlasovanie. Spoločnú výchovu, zážitky a ciele, plynúce zo života na malom priestore a z každodennej osobnej komunikácie, nenahradia žiadne masmédiá či komunikačné technológie.

Štvrtá prednáška (*Sokrates a tí po ňom*) je venovaná otázke práv a slobôd či presnejšie dileme medzi slobodou a bezpečnosťou, ktorú stále riešila klasická a rieši aj moderná demokracia. Finley ukazuje, že grécke náboženstvo bolo hlboko prepojené s rodinou a so štátom a jednou z hlavných činností verejnej moci bola organizácia náboženských obradov a výstavba chrámov. Preto nás neprekvapí, že v aténskom politickom diskurze idea náboženskej slobody nefigurovala. Finley dokonca zdôrazňuje, že v ňom nemala miesto ani myšlienka obmedzenej vlády, resp. idea určenia oblasti, ktorá by bola vylúčená spod vplyvu verejnej moci. V kontraste s Millovým vyme-

dzením hraníc slobody a rozsahu verejnej moci tak Finley môže zvýrazniť jeden z hlavných rozdielov medzi klasickou a modernou teóriou demokracie. Aj keď je polyteizmus zväčša tolerantnejší než monoteizmus, je nápadné, koľko žalôb vrátane tej na Sokrata sa týkalo „náboženských“ deliktov. Sloboda slova a ani sloboda vierovyznania totiž nepatrili k hodnotám aténskej demokracie.

Pozoruhodná je aj posledná kapitola (*Cenzúra v klasickej antike*), analyzujúca fenomén, ktorý sa zvykne spájať len s novovekými absolutistickými či totalitnými režimami. Kým v predchádzajúcich prednáškach sa Finley sústreďoval na realie aténskeho politického systému, v tejto si už všima aj peripetie slobody prejavu, resp. jeho limity v starovekom Ríme. Cenzúra existovala už v antike, bola však skôr zákazom prednášať, resp. verejne pôsobiť, než písať, pretože napriek dnešným predstavám boli texty v antickom svete záležitosťou veľmi úzkeho okruhu intelektuálov a skutočný verejný vplyv mal skôr dobrý rečník než literát. Najčastejšou formou cenzúry a zároveň trestom za kritizovanie verejných autorít bolo vyhnanie previnilca z mesta. Finley odkrýva aj zjavnú nevráznosť voči intelektuálom a ich kritickým postojom v antickom svete, ale zároveň aj to, že kritizovať, zosmiešňovať a doslova urážať občanov i politikov v divadelných hrách sa všeobecne akceptovalo, a to dokonca aj počas peloponézskej vojny, teda v čase existenčného ohrozenia politického systému Atén, v miere, ktorú v 20. storočí nepripustili ani tie najliberálnejšie režimy.

Finleyho prednášky majú čo povedať k politickej filozofii i k filozofii práva. Pre obe tieto disciplíny je demokracia témou i problémom zároveň. Priniesť slovenské preklady základných prameňov týchto filozofických disciplín je napokon hlavným cieľom edície *Exempla Iuris*, v rámci ktorej vyšli. Sú v mnohom objavné, rúcajú viaceré vžitú predstavy o demokracii v starovekých Aténach, ktorú porovnávajú s demokraciou modernou, čím môžu podnietiť filozofickú i verejnú diskusiu o tom, čo by malo byť obsahom pojmu demokracia, ktorý je taký nadužívaný, že je neraz len veľmi ťažké odhadnúť, čo nim jeho užívatelia vlastne označujú. Zároveň sa demokracie často dovolávajú aj tí, ktorí všemožne pracujú na jej obmedzení či diskreditácii. Finleyho analýza inštitútov a problémov aténskej demokracie vrhá nové svetlo aj na mnohé súčasné problémy a diskusie. Ukazuje, že klasická i súčasná teória demokracie majú množstvo medzier a protirečení, ktoré zástancovia elitárskych teórií často ešte zveličujú. Finley však nenecháva čitateľa na pochybách, čo sa jeho postoj týka. Je otvoreným zástancom demokracie a ak ukazuje na jej sla-

biny, resp. na rozpor teórie s praxou, robí tak najmä preto, aby aspoň naznačil možnosti ich riešení, a nie preto, aby podporil argumenty zástancov elitárskych teórií, spochybňujúcich funkčnosť a udržateľnosť demokratických politických systémov.

Richard Št'ahel

IVANIČKA, K. a kol.: *Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska*. VŠEMVS, Vydavateľ Wolters Kluwer, s.r.o., Bratislava 2014, 310 s., ISBN 978-80-8168-036-6

Keď vláda Slovenskej republiky v súlade s vládny programom a s požiadavkou Európskej únie zriadila roku 2008 Národné centrum európskych a globálnych štúdií, do čela prípravných prác a za riaditeľa menovala vtedy už takmer 80-ročného skúseného a medzinárodne uznávaného vedca, profesora RNDr. Kolomana Ivaničku, DrSc. Od roku 2009 pod jeho vedením Národné centrum európskych a globálnych štúdií vydáva publikácie s príspevkami našich aj zahraničných odborníkov k vývojovým problémom v globalizujúcom sa svete, v Európe a na Slovensku v širších interdisciplinárnych a medzinárodných súvislostiach. Do roku 2014 vyšlo celkom sedem rozsiahlych publikácií.¹

¹ **Kreativita, invencia, inovácia – stimuly rastu, prosperity a trvalej udržateľnosti SR** (Creativity, invention, innovation – incentives for growth, prosperity and sustainability of the Slovak Republic). Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava, 2009, 362 s., 18/2 autorov (18/2 = 18 autorov celkom, z toho dvaja zahraniční), v slovenčine s anglickým resumé; **Prekonanie krízy – tvorba nového modelu sociálno-ekonomického rozvoja Slovenska** (Overcoming crisis – creation of the model for socio-economic development of Slovakia). Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava, 2010, 508 s., 33/4 autorov, v angličtine so slovenským resumé; **Ekonomické aspekty sociálnej spravodlivosti a ľudského práva** (Economic aspects of social justice and Human rights). Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava, 2010, 494 s., 22/2 autorov, v angličtine so slovenským resumé; **Európske trendy a naše perspektívy a záujmy v integrujúcej sa Európe** (European trends and our prospects and interests in integrating Europe). Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava, 2010, 111 s., autor K. Ivanička, v anglickom a v slovenskom jazyku; **Zdroje slovenskej republiky ako činiteľ rozvojových stratégií v európskom a globálnom priestore** (Resources of the Slovak republic as a factor of development strategies in European and glo-

bal space). Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava, 2011, 664 s., 31/2 autorov, v angličtine so slovenským resumé; **Nový model sociálno-ekonomického trvaloudržateľného rozvoja Slovenska** (New model of socio-economic sustainable development of the Slovak republic). Vydavateľstvo VŠEMVS, Bratislava, 2012, 378 s., 23 autorov, v angličtine so slovenským resumé; **Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska**, Vydavateľstvo VŠEMVS, Bratislava, 2014, 310 s., 15 autorov, v slovenčine a abstrakty v anglickom jazyku.

Prof. RNDr. K. Ivanička, DrSc., sa v tomto roku dožil 85. výročia svojho životného jubilea. Za svoju bohatú vedeckú, pedagogickú a vydavateľskú činnosť by si pri tejto príležitosti zaslúžil pozornosť v osobitnej štúdií. Túto úlohu si autor recenzie nedáva, ale považoval za zdvorilosť aspoň to pripomenúť verejnosti v súvislosti s recenziou jeho poslednej publikácie, ktorá vyšla pod názvom *Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska*. Predchádzajúce publikácie boli určené našej aj zahraničnej odbornej, ekonomickej, kultúrnej a politickej verejnosti. Svedčí o tom vydanie piatich publikácií v angličtine so slovenským resumé. Posledná je zameraná predovšetkým na našu odbornú, ekonomickú, kultúrnu a politickú verejnosť s analýzami konkrétnych problémov významných oblastí slovenskej spoločnosti aj s odporúčaniami na potrebné opatrenia. Otázkou je, či kompetentné rezorty a orgány majú o takéto odborné odporúčania vôbec záujem. To je jeden zo základných problémov, na ktoré poukazuje aj táto publikácia, totiž problém aplikácie poznatkov do konkrétneho života, do života spoločnosti bez ohľadu na to, či ide o výrobné-ekonomickú alebo sociálnu sféru, prípadne o politické a štátne inštitúcie, ktoré majú rozhodovaciu právomoc a spoločnosť riadia.

Profesor Ivanička ako skúsený vedec a organizátor sa svojej úlohy ako riaditeľ Národného centra európskych a globálnych štúdií zhostil úspešne. Podarilo sa mu získať pre práce a analýzy súčasnej svetovej, európskej a slovenskej spoločnosti vo vzájomných súvislostiach najvýznamnejších odborníkov z oblasti ekonómie, sociálnych vzťahov, manažmentu, politológie, prognostiky, bankovníctva a finančného sektoru, urbanizmu a územného plánovania, ekológie, medzinárodných vzťahov a diplomacie, bezpečnostných problémov, žurnalistiky, štátnej správy, vzdelania a kultúry, odborníkov z oblasti integračných procesov a rozvojových teórií v európskych i globálnych súvislostiach a zapojiť ich do programu hľadania optimálnych smerovaní našej spoločnosti v európskych a globálnych súvislostiach. Mnohí z autorov príspevkov pracovali na zahraničných univerzitách, v me-

dzinárrodných organizáciách alebo ako korešpondenti zahraničných akadémií s bohatou pedagogickou skúsenosťou a vedeckou prácou. Nechýba ani zapojenie zahraničných vedcov, ekonómov a odborníkov.

Vo všetkých publikáciách sa zdôrazňuje, že úspešnosť ekonomického a sociálneho rozvoja v súčasnom krízovom svete sa ako o najdôležitejší činiteľ opiera o tvorivý potenciál, ktorým disponuje ľudský faktor (človek), o jeho tvorivosť, vynálezy, patenty, o celostnú organizáciu podniku a prepojenosť inštitúcií, regiónov v štáte a štátu na európske i svetové spoločenstvo, o schopnosť využívať tvorivý potenciál občanov, vedcov, vedeckovýskumných pracovníkov s rozvojom vzdelávacích inštitúcií a ich úrovňou. Tvorivosť, poznatky, invenčnosť a inovácie sú v súčasnom svete globálnej ekonomiky, sociálnej a politickej stability kľúčom k úspechu. V týchto trendoch, ako zdôrazňujú viacerí autori, a predovšetkým prof. K. Ivanička, významne narastá úloha morálneho faktora s tvorbou nového hodnotového systému, zmena myslenia ľudí – i o súčasnom svete. Podobne autori zdôrazňujú, že kapitalizmus v dnešnom poňatí vyčerpal svoje rozvojové možnosti a musí sa zásadne zmeniť. Niektorí autori idú ešte ďalej a upozorňujú, že pokiaľ sa dnešný svet kapitalizmu nezmení, môže dôjsť k vymieraniu a zániku euroatlantickej civilizácie.

Časť autorov venuje pozornosť základným všeobecným teoretickým otázkam a problémom, iní analyzujú konkrétne oblasti a ich problémy, ale v obidvoch prípadoch s hľadaním východísk z krízy a alternatív vývoja – možných vývojových trendov. Významná je aj podložená a oprávnená kritika transformačných procesov u nás, ktorá tak, ako bola uskutočnená, neumožňuje štátnym orgánom účinne prijímať rozvojové opatrenia, lebo prakticky nemá nič v rukách. Až 80 % národného bohatstva Slovenska sa v privatizácii prostredníctvom vopred a cieľavedome pripravených zahraničných poradcov dostalo do rúk nadnárodných korporácií za cenu 1 – 10 % tržnej hodnoty. Takto získaný majetok slúži nadnárodným korporáciám na to, aby ekonomickými nástrojmi nútili národné vlády prijímať opatrenia v ich prospech, a nie v prospech vlastného štátu a obyvateľstva. Svedčí o tom aj skutočnosť, že neregulované globálne finančné trhy, ktoré krízu spôsobili, dnes z nej profitujú (ujal sa pre ne termín „banksterský systém“ – evokuje, a oprávnené, myšlienku na iný nelichotivý systém).

Kritiky sa dostalo aj liberálnym teóriám s voľným trhom, ktoré vyústili do krízy s hľadaním východiska, medzi ktoré patrí väčšia úloha štátu a jeho zásahov do ekonomiky i spoločenských procesov. Autori venovali pozornosť teoretickým úvahám, a to tak kritickým zahraničným teóriám, najmä ekonomicko-

-rozvojovým, ale aj teoretickým úvahám o rozvojových aspektoch slovenskej ekonomiky a spoločnosti. Svoje miesto našli teoreticko-kritické pohľady na pôvod krízy, ktoré sú dôsledkom nenásytnej chamtivosti s uzurpátorskou taktikou nadnárodných korporácií, majúce svoj domov v kľúčových mocenských štátoch sveta s ich nebezpečnou hrou vyvolávania vojnových konfliktov a s destabilizáciou štátov a oblastí.

Autori publikácie *Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska* sústreďujú pozornosť na analýzu konkrétnych oblastí a odvetví ekonomického a sociálneho rámca Slovenska s hľadaním najúčinnějších riešení. Publikácia má úvod (K. Ivanička) a je rozdelená do piatich častí (*Rozvojové modely a udržateľný rozvoj* – K. Ivanička, L. Korček; *Fiškálna a menová politika* – V. Nináčová a O. Barič; *Význam odvetví (sektorov) z hľadiska udržateľnosti a inovácií* – M. Kadlečíková, Z. Kapsdorferová, M. Filo, K. Viestová, E. Strážovská a H. Strážovská; *Bezpečnosť v globálnom svete* – Š. Volner; *Vzdelávanie, vývoj a inovácie (Vedomostný trojuholník Slovenska)* – K. Ivanička ml., A. Mongiello, J. Gašparíková a S. Matúšová). Päť častí je rozdelených do celkom 13 kapitol (každý autor má svoju kapitolu).

Koloman Ivanička v úvode a v prvej časti z teoretických aspektov analyzuje národný, európsky a globálny rámec a jeho vplyv na tvorbu rozvojového modelu Slovenska. Vychádza z myšlienky, že „*trvalá udržateľný rozvoj je taký spôsob rozvoja ľudskej spoločnosti, ktorý dáva do súladu hospodársky a spoločenský pokrok*“. Neregulovaný proces vývoja predstavuje nebezpečenstvo pre život na našej planéte. V globálnej ekonomike takýto súlad môže perspektívne zabezpečovať nová informačná infraštruktúra – elektronický systém, podobný ľudskému mozgu, spojením počítačovej techniky s genetikou a biologickou vedou, čo je všeobecne označované ako „robotizácia“, kde rozhodujúcu úlohu bude zohrávať naďalej človek a jeho humánny, sociálny a najmä tvorivý kapitál – tvorivosť. Analyzuje rozličné prístupy k tomuto problému, upozorňuje na nebezpečenstvá a protirečenia doby a opatrení v globálnom a európskom meradle. Znova zdôrazňuje, že „*rozpredaj národných prírodných a ľudských zdrojov, fyzického a duchovného kapitálu do zahraničných rúk nevedie k oživeniu domáceho hospodárstva, ale je to podpora oživenia hospodárstva štátov, ktoré tieto zdroje dostali do rúk*“. Ináč povedané, je to cesta do prepadliska štátov, ktoré sa do takej situácie dostali po transformácii a nekorektnej privatizácii. Tieto problémy podrobne teoreticky rozoberá (vrátane špecifik a v rámci našich možností) v priestore, ktorý na to vytvára Európska únia. K úspechu udržateľného ino-

vačného rozvoja vedie tzv. *Triple Helix model*, ktorý predstavuje úzku spoluprácu univerzity – firmy (podniky) – vládne inštitúcie. Analyzuje nebezpečenstvo vyplývajúce z toho, že „jednou z kľúčových črt atlantickej (západoeurópskej) civilizácie je faustizmus. Faustizmus podľa J. Kuczyńskiego – ktorého K. Ivanička cituje – je unifikáciou a konštitualizáciou individualizmu s prezentizmom (úsilím získať profit v každej situácii), egoizmom a pragmatizmom vlastných záujmov, bez ohľadu na záujmy susedných spoločností a národov“, ktorý priniesol „veľké konflikty, kataklizmy, vojny a deštrukcie mnohým európskym národom“ (c. d., s. 33). Stručne povedané, faustovský princíp, ktorý charakterizoval už nemecký filozof Tretej ríše O. Spengler, je princíp expanzivity, výbojov a parazitizmu – obohacovania sa a profitovanie víťazov (silných) na úkor podmanených (slabých).

E. Korček analyzuje Keynesovu teóriu so zásahmi politiky do ekonomiky, ako ju formuloval v dobe krízy zo začiatku minulého storočia, a Schumpeterov ekonomický systém. Cieľom kapitoly je oboznámiť širšiu verejnosť s teóriami, ktoré nemali v minulosti širšiu publicitu, pretože majú čo povedať aj v súčasnej kríze, najmä pri hľadaní východísk z nej.

Časť o fiškálnej menovej politike otvára kapitola V. Nináčovej o vplyve globalizácie na vývoj ekonomiky Slovenska. Ekonomický systém vymedzuje ako „súhrn rôznorodých prvkov, prostriedkov, nástrojov, procesov, subjektov a vzťahov...“ (s. 59) Globalizácia podľa autorky „odkrýva vzájomnú previazanosť politickej, sociálnej, kultúrnej, bezpečnostnej, ekologickej, osobitne ekonomickej oblasti života spoločnosti prostredníctvom uplatňovaného ekonomického systému“. Ale zároveň pripomína, že s presunom problémov riešenia na vyššiu, globálnu úroveň nadnárodných orgánov a inštitúcií „nevedie k správny rozhodnutiam... a už dlhé roky zlyháva s tichou alebo zjavnou podporou národných vlád, politickej a podnikateľskej elity, ktoré tolerujú nepríjemný rast bohatstva malej skupiny“ (s. 61) a prepád väčšiny obyvateľstva do pásma chudoby (3 – 4 % obyvateľstva vlastní až 90 % svetového bohatstva). Neriešené problémy sú polarizačným prostriedkom medzi záujmami vodcov a obyvateľstva. Odtiaľ autorka prechádza k problémom porúch finančného systému v dôsledku presunov špekulatívneho kapitálu, daňových rajov a radu ďalších špekulácií a záujmov s negatívnym vplyvom na ekonomiky štátov i v globálnom meradle. Na jej príspevok nadväzuje kapitola O. Bariča o fiškálnej a menovej politike z aspektu Slovenska. Sumarizuje vývoj menovej politiky na Slovensku od vzniku samostatného štátu a poznamenáva, že prijatím eura štát už nemá možnosť robiť

samostatnú menovú politiku alebo len v minimálnej miere, pričom hospodárska a menová únia zatiaľ neplní ciele stratégie „Európa 2020“.

Z praktického hľadiska je významná tretia časť, kde viacero našich odborníkov analyzuje jednotlivé odvetvia národného hospodárstva (sektorov) z hľadiska udržateľnosti a inovácií. M. Kadlečíková, Z. Kapsdorferová a M. Filo analyzujú potenciál slovenského poľnohospodárstva a vidieka vrátane ľudských zdrojov. K. Viestová svoj príspevok zamerala na „koperáciu retailu a turizmu ako inovačný nástroj podpory regionálneho rozvoja“. Predmetom príspevku H. Strážovskej a L. Strážovskej je široká oblasť malých a stredných podnikov a ich miesta v ekonomike Európskej únie a na Slovensku. V týchto príspevkoch je celý rad konkrétnych údajov z výskumov a odporúčaní. Príspevky v tejto časti sú určené priamo pre podnikateľov a jednotlivé odvetvia národného hospodárstva s návrhmi a odporúčaniami príslušných krokov a opatrení.

V štvrtej časti, nazvanej *Bezpečnosť v globálnom systéme*, Š. Volner pristúpil k téme z hľadiska nelinearity a chaosu (t. j. nerovnováhy) v spoločenskom vývoji jednotlivých štátov na kontinente i medzi kontinentmi, teda v lokálnom, kontinentálnom i globálnom vývoji, ktorý vedie do ohrozenia bezpečnosti.

Veľmi významná je piata časť (aj rozsahom – tvorí skoro 1/3 publikácie), zameraná na ľudské zdroje, na človeka, ako najvýznamnejšieho tvorivého a ontotvorného činiteľa aj vo vývoji a inováciách ekonomických a spoločenských procesov smerujúcich k udržateľnému vývoju v súlade so spomínaným „vedomostným trojuholníkom“ (*Triple Helix model*), t. j. prepojenie medzi univerzitami (s výskumnými ústavmi a pracoviskami), výrobo-podnikateľskou sférou a vládnymi inštitúciami.

Príspevok K. Ivaničku ml. (ktorý sa nedočkavým vydania publikácie a náhle a neočakávane zomrel) sa zamerával na dokument „Európa 2020“. Analyzuje konkrétne ciele, čo chce Európska únia do roku 2020 dosiahnuť. Zdôrazňuje päť strategických cieľov: pre oblasť zamestnanosti; pre oblasť výskumu a vývoja; pre oblasť späť s klimatickými zmenami a energiou; pre oblasť vzdelávania; a pre oblasť chudoby a sociálneho vylúčenia. V strategických cieľoch poukazuje na limity, na finančné zabezpečenie a inovácie. Z hľadiska týchto cieľov analyzuje situáciu na Slovensku a prichádza s odporúčaniami pre Slovensko, čo a aké opatrenia by malo prijať (osobitne v školstve, vzdelávaní a vede, ktoré sú predpokladom inovácií), aby zaujalo čestné miesto v Európskej únii pri plnení strategických cieľov „Európa 2020“, ktoré sa však Európe zatiaľ nedarí realizovať.

Predmetom príspevku A. Mongiella sú teoretické otázky „metakapitálu“, ktoré súvisia s formovaním osobnosti a s jej tvorivými predpokladmi a schopnosťami, ktoré pomenúva ako neodcudziteľný „metakapitál“, pretože patrí bytostne človeku – jednotlivcovi.

Predmetom príspevku J. Gašparíkovej je štvrtý a piaty sektor (štvrtý sektor – tvorba a spracovanie informácií vrátane vedeckých a HIGH technológie; piaty sektor predstavuje znalostnú ekonomiku). Úzko súvisí s úrovňou vzdelávania, vysokého školstva a univerzít, vedeckých a výskumných ústavov, s výsledkami vedy a výskumu a ich prepojením s praxou, s výrobnými a podnikateľskými subjektmi. Z tohto hľadiska analyzuje pomery v oblasti vzdelávania na Slovensku s dôrazom na uplatnenie mladých absolventov.

Azda najvýznamnejším v tejto poslednej časti je príspevok S. Matúšovej o udržateľných hodnotách a ich zmenách. Autorka siahla na koreň európskej spoločnosti, na jej hierarchiu hodnôt a zázemie humanity, ktoré sa javí prinajmenšom ako problematické. Európska únia, ako uvádza autorka, sa „*deklaruje ako územie a spoločenstvo hodnôt európskej civilizácie*“ (s. 254). Problémom sú však práve hodnoty, a najmä to, o aké hodnoty vlastne ide. Po druhej svetovej vojne do popredia vystúpili *hodnoty mieru a prosperity*. Ako autorka ďalej uvádza „*slabým článkom integračných procesov zostala ideológia a kultúra vrátane hodnôt, dynamika zmien v hodnotách*“. Deklaruje sa síce, „*že kultúrnu identitu Európy predstavuje najmä kultúrna a etnická pestrosť, bohatosť tradícií, ... ale absentujú jednoznačné definície podstaty a prejavov kultúrnej identity Európy*“. To je podľa S. Matúšovej v dnešnej dynamickej dobe príliš statické a paušalizujúce vymedzenie, ktoré dostáva veľmi vážne trhliny práve s úsilím o narušenie kultúrnej identity národov v globalizujúcom sa svete a s úsilím o zotieranie národných a kultúrnych tradícií ukotvených hlboko v minulosti predkov európskych národov. Pretože „*civilizačné ... a duchovné hodnoty nadobúdajúce podobu spoločenských ideálov, boli v súčasnosti nahradené novodobými hodnotami konzumácie a komfortu, získavania a uplatňovania moci a ovládania druhých*“ (s. 255). To vystupuje do popredia najmä vtedy, keď si uvedomíme, že „*súčasťou sociálnych súvislostí je aj kultúra, ktorá predstavuje istý spoločenský poriadok, ktorým sa ľudia riadia, ... systém znútorňených regulatívov myslenia a konania osôb patriacich k danej kultúre. Kultúra prestupuje ľudským životom, ovplyvňuje a spoluvytvára ho a vliáča ľudom svoju pečať*“ (s. 255). To európski a naši politici v konkrétnych opatreniach ignorujú a z hľadiska globalizačných tendencií vrátane postmoderných paradigiem dokonca odmietajú a zavrhnú.

Jednostranná orientácia na ekonomickú prosperitu a viera v prekonanie hospodárskej a finančnej krízy ekonomickými a politickými opatreniami, ktorá v súčasnosti dominuje, ako ďalej uvádza S. Matúšová, je pomýlená a nemôže viesť k úspechu, bez návratu ku kultúrnym koreňom európskych národov, bez ohľadu na to, že v každej dobe dochádza k posunu v kultúrnych hodnotách a hierarchii hodnôt (spolu s normami, potrebami a ideálmi). Nie však k ich opusteniu, eliminácii a nahradeniu celkom novými – konzumom a komfortom, honbou za materiálnym ziskom, za mocou, za ovládaním druhých, teda za expanziou, dobyvačnosťou a parazitizmom (najnovším príkladom toho je Ukrajina), čo je princíp faustizmu. V týchto súvislostiach autorka kriticky analyzuje kontexty hodnôt Európskej únie vo vzťahu k univerzálnym všeľudským hodnotám a jej úsiliu, ktoré sú rámcom hodnôt, na ktorých stojí udržateľnosť slovenskej spoločnosti. Poukazuje na zvrátenosť predstav o životnej úrovni. Keby všetci obyvatelia planéty mali dosiahnuť životnú úroveň USA, potrebovali by sme štyri planéty, v prípade Dánska päť planét a v prípade Kanady dokonca sedem planét. V tomto zmysle je podľa autorky model globálnej ekonomiky iracionálny a zvrátený a euroatlantická civilizácia smeruje do kolapsu (s. 262). Svet sa nemôže udržať a „*riadiť výlučne ekonomickými*“ rozhodnutiami, čo si, žiaľ, politici neuvedomujú, a ani si to nepripúšťajú. A je to tak preto, lebo došlo „*oddeleniu moci a politiky. Máme moc, ktorá nie je predmetom politickej kontroly, a na druhej strane máme politiku, ktorá trpí nedostatkom moci*“ (s. 269). A to aj na úrovni Európskej únie. Preto klesá dôvera voči národným vládam a politikom, ale aj dôvera v európske inštitúcie a posilňuje sa lokálna identita a individualizmus.

V príspevku je celý rad veľmi zaujímavých a múdrych kritických postrehov aj odporúčaní a návrhov. Súčasná relativizácia etických hodnôt a tradícií jednotlivých národov, ako autori podčiarkujú, môže viesť „*k všeobecnému rozvratu*“ (s. 276), k strate vzájomnej dôvery medzi ľuďmi a k všeobecnému chaosu. V tomto duchu smerujú aj kritické výhrady k masmédiám propagujúcim antihodnoty, šírené bezbrehým postmodernizmom a scientizmom, ktoré odmietajú tradície, hodnoty, pravdu, vízie, perspektívy a ideály. Príspevky autorov sú nesporne cenným prístupom k hľadaniu cesty k novej orientácii Európy i Slovenska. S príspevkami by sa mala oboznámiť čo najširšia verejnosť, ale najmä naša politická elita bez ohľadu na príslušnosť k politickým stranám – a začať sa podľa toho aj správať.

Viktor Timura

DRULÁK, P.: *Politika nezájmu: Česko a Západ v kríži*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 323 s., ISBN 978-80-7419-115-2

Petra Druláka netreba špeciálne predstavovať, pretože je v česko-slovenskom politologickom prostredí známy ako mimoriadne aktívny autor. Môžeme premýšľať o tom, aké pohnútky viedli odborníka predovšetkým na medzinárodné vzťahy k tomu, aby napísal knihu, ktorú by od neho politologická obec možno nikdy nečakala. Hoci téma nie je autorovou prioritnou doménou, obsah nás už od prvých strán presvedča, že autor o to dôkladnejšie narába s problematikou, a tak čitateľa ubezpečuje o tom, že mu nerobí problém spoľahlivo sa pohybovať vo vodách politickej filozofie i histórie.

Prvá časť knihy sa nesie v duchu konceptuálnej diskusie pojmov bratstvo, sloboda a rovnosť predstavujúcich základné stavebné kamene, na ktorých je vystavaná politická realita Západu a pojmov demokracia a trh – mechanizmy, pomocou ktorých sa vyššie uvedené hodnoty v súčasnosti realizujú v spoločnosti. V druhej časti autor poskytuje historickú reflexiu piatich pojmov teoreticky vymedzených v prvej kapitole, pretože, ako sám vraví, svoj reálny obsah a politický význam nadobúdajú práve uskutočňovaním v dejinách. Osobitnú pozornosť venuje filozofii jednotlivých historických období českých dejín, vrcholiac politickou reflexiou posledného dvadsaťročia, čím kladie českú otázku do kontextu krízy európskeho Západu. V poslednej kapitole nájdeme určité východiská a možnosti nápravy: reformuláciou na základe vzájomnej podmienenosti sa pokúša päťci pojmov dať nový zmysel.

Knihu možno čítať lineárne kapitolu za kapitolou, ale argumentačnú súvislosť a postupnosť nenaruší ani selektívne čítanie na základe preferencií a záujmu čitateľa; záver poskytuje stručné a zrozumiteľné zhrnutie autorových myšlienok z každej kapitoly. Autor v jednotlivých kapitolách postupuje vertikálnym spôsobom hodnotenia vzťahov: od jednotlivca k vzťahom jednotlivcov v rámci pospolitosti; od správania pospolitosti ako celku vo vzťahu k jej členom, až po formu a obsah vzťahov medzi pospolitostami navzájom. Snaží sa dať každému z pojmov sloboda, rovnosť, bratstvo, demokracia, trh taký univerzálny a jednotný základ, z ktorého môžu dané hodnoty vyrásť bez problémov na každej úrovni vzťahov a nebude problém tieto úrovne vzájomne prepojiť. Preto v závere každej kapitoly dochádza i k zohľadneniu medzinárodného aspektu realizácie slobody, rovnosti, bratstva, demokracie a trhu.

Základnou tézou Drulákovskej knihy je, že politika

sa stala neschopnou nájsť a uskutočňovať verejný záujem, stáva sa „politikou nezájmu“, ktorá sa obmedzuje na zneužívanie verejných zdrojov a uspokojovanie osobných márnivostí. Občania sa od tragikomického predstavenia politiky odvracajú a reagujú bezradnou ľahostajnosťou. Drulák tak podáva jednoduchú diagnostiku doby, čo mu umožní neskôr identifikovať hlboké problémy, s ktorými dnes liberálno-demokratické systémy zápasia. Kríza našej politiky je súčasťou krízy celého Západu, preto riešenie už nejde hľadať starým spôsobom: prevziať zo Západu osvedčené know-how. Navyše, pokiaľ ide o geografické umiestnenie Česka (a môžeme tvrdiť, že aj Slovenska) na „krají“ či periférii Západu, táto okrajovosť v niektorých momentoch ešte zosilňuje dosahy krízy tak, že sa zlyhanie západného modelu ukazuje jasnejšie, než v jeho centrálnych častiach. Sme nútení premyslieť koncept novej európskej spoločnosti, vrátiť sa k starým otázkam a nájsť odpovede, ktoré budú lepšie zodpovedať zmeneným okolnostiam.

Na pozadí knihy sa vinie konfrontácia medzi školou úžitku (spája slobodu s efektívnosťou), ktorú predstavuje Friedrich A. von Hayek, a školou spravodlivosti (spája slobodu s normami), reprezentovanú Johnom Rawlsom. Drulák tvrdí, že ich poňatia liberalizmu trpia neúplnosťou. Obom totiž chýba zmysel pre bratstvo. Za východisko samotných úvah nepovažuje jednotlivca ani spoločnosť, ale jednotlivca vo vnútri spoločnosti, čím zaujíma aristoteliánske hľadisko a rozvíja ho ďalej: jednotlivec svoje individuálne dobro dosahuje tak, že sa podieľa na spoločnom dobre uskutočňovaním cnosti. Za miesto pestovania cnosti považuje Drulák pospolitosť: je to politicky organizovaný spoločenský celok, ktorý jednotlivca predchádza a vďaka nemu sa stáva tým, čím je. Za súčasnú alternatívu liberálnych koncepcií považuje komunitarizmus, pričom inšpirácia myšlienkami A. MacIntyry na formulovanie ďalších autorov východísk je tu neprehliadnuteľná.

Priateľstvo patrí medzi hlavné cnosti politiky, a ako také sa opiera o osobný kontakt s druhým a o reciprocitu. Bratstvo musí mať nevyhnutne istý mystický rozmer, ten mu môže dať kresťanská láska (*agapé*), ktorej základným prejavom je dar. Dar ako výraz lásky nepodliehajúci racionalite odkazuje na mystiku – to je to, pre čo moderná racionalita nenachádza pochopenie. Láska je odsunutá do pozície súkromnej emócie, ktorá nemá v spoločnosti miesto. Takáto výlučnosť racionality odmieta pochopiť nesebecké konanie. Liberálne poňatie pospolitosti paradoxne vyžaduje, aby časť jej príslušníkov liberalizmus odmietala. Ak liberalizmus znamená indiferentné vzťahy medzi jednotlivcami reprezentujúce

sebecké jednanie, dobrí vojaci, policajti, hasiči, lekári by nemohli byť liberálmi. Dar môže byť opätovaný, ale nie je to jeho nevyhnutný zmysel. Keď sa však stretá láska so spravodlivosťou, vzniká recipročný dar. Pospolitosť sa nezaobide bez mystiky, a tú podľa komunitaristov stelesňuje patriotizmus, ktorý je jednou z možných podôb inštrumentálneho bratstva.

Tým však, že je viazané na určitú pospolitosť, bez spojenia s univerzálnym bratstvom mu hrozí pád do šovinizmu. Hoci nedokážeme dnes dobre zodpovedať na otázku, čo by malo byť obsahom univerzálneho (globálneho) bratstva, vieme, že falošný kozmopolitizmus sa prejavuje ako imperializmus. Hayek a Popper zabúdajú, že inštitúcie anglosaských pospolitostí zodpovedajú konkrétnej tradícii a koncepcii bratstva. Pripisujú im univerzálnu platnosť, čím vzbudzujú presvedčenie, že ich vlastná pospolitosť je natoľko dokonalá, že jej export do ostatných častí sveta ľuďom môže len prospieť.

Drulák v nadväznosti na významného českého ekonóma 20. storočia Karel Engliša rozlišuje tri typy pospolitostí: individualistickú (uznáva čisto súkromné a subjektívne záujmy jednotlivcov), solidaristickú, ktorá je presným opakom individualistickej a kooperatívnu pospolitosť (egoizmus je prijímaný ako súčasť ľudskej bytosti, ale jednotlivci ho obmedzujú s cieľom vzájomnej spolupráce). Kooperatívna pospolitosť je schopná formulovať a uskutočňovať všeobecný záujem.

Podľa autora má zmysel skúmať, ako súvisí sloboda s mocou. V diskusii o slobode sa Hayek a I. Berlin vyhýbajú pojmu moci a snažia sa ho zo svojmu konceptu vytesniť. Rawls a Amartya Sen odmietajú abstraktné poňatie slobody a jej využívanie čisto v praktickom konaní. Ich pozornosť smeruje k zdrojom a schopnostiam konať. Rozsah schopností je i rozsahom našej slobody. Slobodu subjektu teda môžeme definovať rozsahom jeho možností konať, čím odkazujeme na moc umožňujúcu subjektu konať. Zisťujeme, že interpretácia slobody ako moci rozširuje poňatie slobody, navyše zabraňuje depolitizácii slobody. Drulák rozlišuje päť typov moci: klasickú, inštitucionálnu, radikálnu, postmodernú a kolektívnu, pričom tá posledná je viazaná na pospolitosť a pomocou kooperácie dovoľuje jednotlivcom dosahovať spoločné ciele, ktoré sú pre jednotlivca konajúceho izolovane nedosiahnuteľné. Na všetky vymenované kategórie moci sa viažu štyri zdroje umožňujúce subjektu jednať: fyzické zdroje, ekonomické, politické a ideologické. Každá z nich je viazaná na svoju oblasť: vybavenosť fyzickými zdrojmi neznamená nič v ekonomickej oblasti. Ideálna sloboda vyžaduje vyvážený prístup ku všetkým štyrom zdrojom moci.

Bratstvo ani slobodu nemožno uskutočniť bez naplnenia podmienky rovnosti. Rovnosť je to, čím sa na základe charakteru vnútorných vzťahov odlišuje bratstvo od panstva, rovnosť vystupuje ako predpoklad pri uskutočňovaní slobody všetkých jednotlivcov v rámci pospolitosti, nie len niektorých, čo vlastne znamená rovnosť v prístupe k moci. V tejto kapitole autorovi pomáha formulovať východisko nie Hayekovo negatívne poňatie rovnosti, podľa ktorého sa hodnotiace kritérium spravodlivosti vzťahuje len na úmyselné ľudské jednanie, nie však na neosobné transakcie trhového mechanizmu, ale vychádza z Rawlsových princípov férovej spoločnosti v spojitosti s pluralitným chápaním rovnosti A. Sena. Každému jednotlivcovi má byť umožnený rozsah konania zrovnateľný s rozsahom konania ostatných a má motivovať ku konaniu vo verejnom záujme. Drulák ospravedlňuje existenciu elit, rozlišuje štyri druhy elit podľa štyroch mocenských zdrojov, potrebné však je, aby boli otvorené a nedochádzalo k vzájomnému prekryvaniu a akumulovaniu zdrojov moci, ako je to dnes v prípade ekonomickej elity, ktorá si nárokuje na prístup k politickej a ideologickej moci.

Drulák uvažuje o demokracii nie ako o cieľovom stave, ale ako o metóde: v prvom prípade je demokratické rozhodovanie samo o sebe zdrojom legitimacy, v druhom sa pýtame, do akej miery demokratické rozhodovanie napĺňa ciele pospolitosti lepšie, ako nedeokratické. Demokracia je možnou cestou uskutočňovania bratstva, slobody a rovnosti. Moderná demokracia trpí neúplnosťou: tvrdí, že moc dáva všetkým, týka sa to však iba politického zdroja moci, pokrýva iba politické zdroje. Tak sa vedľa demokratickej vlády utvára oligarchická vláda, ktorá vo svojich rukách sústreďuje ekonomické zdroje. Nebezpečenstvo spočíva v tom, že kapitalistická demokracia umožňuje nositeľom ekonomických zdrojov ovládnuť politické zdroje. Autor si je vedomý neduhov demokracie, neaplnených očakávaní, mnohé z nich sú podľa neho fyziologického charakteru. Demokraciu však možno zúšľachtovať zvnútra „aristotelovskou“ a zvonka „polýbiovskou“ cestou. Demokraciu nemožno obmedzovať iba na negatívnu, postavenú na volebnom práve a súťaži politických strán zaťažených korupciou a nekvalifikovanosťou. Predovšetkým je tu pozitívny rozmer demokracie, postavený na verejnej angažovanosti všetkých členov spoločnosti (podľa Habermasa iba tak môže dôjsť k formulácii verejného záujmu) obohatenou nedemokratickými prvkami, ktoré ochránia demokraciu pred ňou samotnou a jej dobre známymi slabunami.

Dahl hovorí o vzťahu medzi demokraciou a trhom ako o antagonistickej symbióze. Trh, rovnako ako

demokracia, ponechaný sám na seba rozbieja pospolitosť. Pre liberálov je trh nadčasový mechanizmus, pre marxistov historický fenomén. Autor tu nachádza priestor pre kritický rozbor Hayekovho poňatia trhu, ktorý tvorí základ pre súčasnú neoliberalnú paradigmu. Jednoznačne treba odlišovať spoločnosť s trhom, kde trh predstavuje významný, nie však jediný nástroj zabezpečenia materiálnych potrieb a trhových spoločnosť, ktorá je celá usporiadaná podľa požiadaviek trhu. Trh musí byť takisto vnútorne kultivovaný (ochranou súťaže, sociálnou zodpovednosťou korporácií, ochranou práce ako statku pred pohltitím trhom) a ohraničený nethovými alternatívami, ktoré historicky predchádzajú trhovou spoločnosť – reciproitou (poľnohospodárske, výrobné, spotrebné družstvá) a redistribúciou (progresívne zdanenie). Podľa Druláka trh nemožno prijať ako všeobecne platný princíp spoločenských vzťahov, ale nemožno ho odstrániť úplne. Pospolitosť musí čeliť šíreniu trhovej racionality kolonizujúcej spoločenské konanie. Trh, ktorý expanduje, vyžaduje silný štát, nie slabý, ako sú o tom presvedčení neoliberali. Predovšetkým vo vzťahu k práci, prírode a kúpnej sile by mali byť udržované funkčné recipročné a redistributívne inštitúcie.

V závere autor definuje Západ ako priestor, v ktorom má zmysel premýšľať o náprave. Vykresľuje štyri geopolitické alternatívy, ako by mohli fungovať ekonomické, politické a bezpečnostné transakcie. Prvou je súčasný európsky Západ obohatený o Balkán, druhou je atlantický Západ, predpokladajúci vznik pospolitosti medzi EÚ, USA a Kanadou, treťou možnosťou eurázijský Západ, zložený z člankov EÚ, Rusko a Turecko, a po štvrté severný Západ, integrujúci atlantickú a eurázijskú možnosť. Západ si však sám so sebou nevystačí a bude potrebovať globálne multilaterálne inštitúcie, navyše „nezápadné“ nemusí znamenať „protizápadné“.

Obnova a obroda Západu môže vdychnúť nový život zvyškom štátnych štruktúr i novej nadštátnej spoločnosti. Obnova bratstva by nemala byť politickou úlohou, ale je nevyhnutnou podmienkou, aby sme si politické ciele vôbec mohli klásť. Nie je možné ju naplánovať, môže len vytrysknúť zo spontánneho spoločenského pohybu. Toto hľadanie chýbajúceho puta bratstva, ktoré podmieňuje a dáva zmysel slobode a rovnosti, sa síce nezaobíde bez národných ohnísk, musí však oslovovať celý Západ. Má zmysel uvažovať o demokracii na miestnej, regionálnej, národnej a pospolitostnej úrovni. Na tejto poslednej úrovni treba nájsť vhodný model demokracie pre celú pospolitosť, v prípade ostatných by modely mali zodpovedať tým podmienkam, v ktorých pôsobia. Drulák

podáva možný scenár prvého impulzu tejto zmeny, vzniku protestného revolučného hnutia, jeho úlohu, až po vyformovanie nových politických inštitúcií a novej politickej elity.

Kniha obsahuje aj niekoľko naivných či priveľmi optimistických návrhov, ako je to napríklad v prípade revolučného referenda, slúžiaceho ako poistka v situáciách, keď konanie politických predstaviteľov presiahne medze, ktoré si spoločnosť určila: prostredníctvom neho by mohla byť vyslovená nedôvera kompletne celej politickej elite. Po demisii vlády, rozpustení parlamentu a všetkých politických strán by až do nových volieb bol priestor na celospoločenskú sebareflexiu prostredníctvom diskusií, ktorá by vyústila do konštituovania novej politickej elity. K takýmto zmenám by podľa autora nedochádzalo často, možno raz za dvadsať rokov a zodpovedali by generačnej zmene. Netreba však zabúdať na to, čo vedel už aj Tocqueville: že pohyb ideí je v demokracii veľmi pomalý a môže viesť k akejsi stagnácii v politickom i intelektuálnom živote.

Aj keď autor ide svojou cestou, knihe by neuškodila užšia konfrontácia s teoretikmi kritickej školy, a to vrátane súčasnej domácej scény. Napriek tomu treba povedať, že ide o výnimočnú publikáciu svojho druhu, obsahujúcu množstvo podnetných myšlienok a úvah, ktorým treba venovať väčšiu pozornosť na rôznych politologických fórach.

Michael Augustín

HAVRÁNEK, V., LÁNSKÝ, O.: *Postkoloniální myšlení IV*. [Arjun Appadurai ... et al.; editoři; překlady Antonín Handl ... et al.] Praha : tranzit.cz, 2013, 253 s., ISBN 978-80-87259-24-5

V minulém roce vydalo nakladatelství tranzit.cz již čtvrtý svazek ve své sérii *Postkoloniální myšlení*. Tato série má volnou chronologickou návaznost a obsahuje jak překlady celých knih, tak i dvě antologie. A právě jednou z těchto dvou antologií je i tato kniha. Jedná se o výběr teoretických studií a esejů, které pro tento svazek vybrali editoři Vít Havránek a Ondřej Lánský. Tato antologie se snaží představit čtenáři texty odrážející pluralitu postojů k danému tématu, jak se formovala na převážně anglo-amerických univerzitách od 80 let minulého století až po současnost. Na první pohled se může zdát, že problematika kolonialismu a postkolonialismu může být pro českého a slovenského čtenáře poněkud exotická, avšak při bližším zkoumání je možné vysledovat určitá témata, která mohou rezonovat i v našem středoevropském

kontextu. Jak tvrdí autoři předmluvy, kolonialismus se totiž přímo dotýká i českého a slovenského čtenáře, a to hned v několika rovinách. Vzhledem k nedávným československým dějinám se kolonialismus dotýká i zkušenosti satelitů bývalého SSSR. Tyto země od konce 2. světové války až po rozpad sovětského bloku, byly satelity SSSR, a tedy pod sovětským ekonomickým a politickým vlivem, takže se jednalo o určitý druh kolonialismu. I když se domnívám, že s touto interpretací je možné polemizovat, existuje zde ještě jeden aspekt, jak se kolonialismus dotýká české a slovenské společnosti. Kolonizovaný je viděn kolonizátorem jako „jiný“, případně méněcenný. A právě tento přístup (jak píší autoři předmluvy) je možné vysledovat i v české a slovenské společnosti ve vztahu k romskému obyvatelstvu, marginalizovaným skupinám obyvatel nebo dalším skupinám sociálně vyloučeným. Podle autorů předmluvy dalším aspektem je rozporuplný postoj české a slovenské kultury, které ve vztahu k jiným nedominantním kulturám mají sklon sebe vidět jako součást evropské kultury, avšak na straně druhé vidět sama sebe jako nedostatečně ve vztahu k dominantním „západním“ kulturám.

Podle autorů předmluvy si postkoloniální teorie neklade za cíl vytvořit jakousi teorii třetího světa, spíše se snaží vytvořit prostor, ve kterém jinakost nebude utiskována represivními aparáty vědění a moci. Tento přístup připomíná podmínky rovnosti mezi aktéry, které požaduje pro uskutečnění deliberativní demokracie Jürgen Habermas. Vzorové útlaku jdou za hranice koloniálních a nekoloniálních vztahů a dotýkají se mnohých současných vztahů.

Texty Stuarta Halla obsažené v této knize se zabývají mnohočetnými individuálními identitami, které se v životě jednotlivce neustále střetávají a soutěží spolu. Dítě může být potomkem svých rodičů z východní Afriky, příslušníkem černého etnika ve Velké Británii a občan Velké Británie. Stejnou mnohočetnost identit mohou zažívat děti vietnamských nebo ukrajinských přistěhovalců nebo členové romského etnika zde ve střední Evropě. Tato rozpolcenost a mnohočetnost individuální identity je podle Halla charakteristická pro dnešní globalizovaný svět. Podle Halla se vzestupem Velké Británie jako koloniální velmoci se vytvořil pojem „anglickosti“, kdy Angličan pohlížel na vše neanglické jakožto na vše „jiné“ a více či méně podřadné. Tento koncept se začal rozpadat díky ústupu Velké Británie z ekonomického výsluní a z rozpadu jejího koloniálního panství a zároveň s příchodem obyvatel z bývalých kolonií do metropole. Podobně i česká a slovenská společnost se musí vyrovnávat s příchodem přistěhovalců například z Ukrajiny, na které někteří příslušníci

většinového národa pohlížejí jako na občany druhé kategorie.

Podle Halla dochází v anglickém kontextu k neustálým střetům mezi upadající tradiční „anglickostí“ komodifikovanou „jinakostí“ a „jinakostí“, která se snaží uchopit a definovat svůj vlastní prostor. Domnívám se, že tato zkušenost je charakteristická pro všechny koloniální velmoci, ale možná i pro německou společnost a její postoj k turecké menšině. Ovšem na rozdíl od Halla se domnívám, že „anglickost“ bude mnohem mladšího data, než se on domnívá, neboť pojem národa se utvářel až v 18. a 19. století. Podle Halla není možné hovořit o určitých kategoriích marginalizovaných identit. Identity se totiž navzájem překrývají, a to jak doposud marginalizované identity, tak i identity majoritní společnosti. Není možné mít pouze „černošskou“ nebo „feministickou“ identitu, každý z nás si v sobě nese nespočet různých identit.

Partha Chatterjee se na příkladu britské Indie zabývá pravidlem koloniální diference, tedy případu, kdy se k jinému přistupuje jako k méněcennému, a tedy k subjektu, který nemůže participovat na spoluutváření určitého režimu. Chatterjee ukazuje, že moderní režim moci potřebuje „jiné“ um podřízení, ale zároveň z jeho utváření vyloučení. V této souvislosti je možné nalézt mnohé podobnosti s vývojem v postkomunistické české a slovenské společnosti, kdy jako „jiní“ mohou být vnímáni bezdomovci a občané pobírající sociální dávky, kdy tito „jiní“ občané jsou vyloučeni z moderní společnosti, ale zároveň slouží jakožto odstrašující příklad pro zbytek společnosti. Chatterjeeho příspěvek však vznáší i další znepokojivou otázku, zda totiž máme právo ve jménu vlastního ideálu pokroku přetvářet zvyky či životní styl jiných. Musí všechny státy uznávat hodnoty „západní“ demokracie? Jak se stavět ke společnostem, které tyto hodnoty odmítají? Odpovědi na tyto otázky se dotýkají například zahraniční politiky České republiky ve vztahu k současnému ukrajinskému konfliktu, nebo ke vzrůstu islámského fundamentalismu.

Ramón Grosfoguel ve svém příspěvku tvrdí, že pojem univerzalizmu stejně tak jako pojmy, jakými jsou filozofie, je spjata s určitým kulturním a sociálním vzorcem, politikou a myšlením. Tvrdí, že koncepty, jakými je například univerzalizmus, nejsou neutrálními, ale jsou implicitně ukotveny v „západní“ tradici. Dochází tak k „epistemologickému rasismu“. Zde je možné si položit otázku, na kolik se dopouštíme tohoto rasismu v každodenním politickém uvažování. Grosfoguelve navrhuje opřít se i o nezápadní tradice. Vychází z Césaireho „konkrétního univerzalizmu“, kdy univerzalizmus je prostorem pro koexistenci všech jedinečností. Grosfoguelve užívá Dusselův

koncept transmodernity, ktorý se dožaduje konstituovania interkulturného dialogu kritických mysliteľů komunikujúcich s jinými mysliteľmi z jiných kultur. Nemá tedy jít o vnucování partikulárních přístupů jiným. Například „západní“ feministické hnutí nemůže určovat priority a témata feministickému hnutí v „nezápadních“ okruzích. Taktéž „západní“ demokracie nemůže být „vyvážena“ do jiných kulturních prostorů. Ty musí nalézt svoji vlastní „demokratickou“ cestu, pokud se pro ni rozhodnou. Ovšem zde se vynořuje otázka, jak se má „západní“ svět vyrovnat s takovými „protizápadními“ formami, jakými je nyní například islámský stát v Iráku a Sýrii? Grosfoguel odpovídá na tuto otázku, že můžeme tento rozhovor vézt pouze se subjekty „které ve svých eticko-epistemologicko-politických projektech znovusjednocují kombinaci dvou či více následujících negativních univerzalit: antipatriarchální, antikapitalistickou, antikoloniální a antiimperialistickou“. Je však namístě otázka, jestli se tímto vyloučením nestavíme do role organizátora a kazatele, tedy neokolonialisty, kterou Grosfoguel tak odsuzuje.

Nelson Maldonado-Torres analyzuje jeden z ústředních pojmů latinskoamerického postkoloniálního myšlení „kolonialita bytí“. Tento koncept se snaží zkoumat, do jaké míry ovlivnila zkušenost kolonizace filozofické poznání i bytí určitého subjektu. Podle Maldonado-Torrese kolonialita je produktem kolonialismu, který jej přežívá. Jde o sociální a mocenské praktiky, které z kolonializace vyplynuly, například o praktiky podřízenosti. Je ovšem otázkou, zda jsou tyto praktiky pouze produktem „novodobé“ „evropské koloniální“ historie, nebo zda je můžeme nalézt i při dobývání jiných územích například ve starověku. Další charakteristikou života kolonizovaného subjektu je skutečnost, že kolonizovaný subjekt nevnímá svůj život jako příležitost k osobnímu rozkvětu, ten je pro něj spíše pro něj „permanentní zápas se všudypřítomnou smrtí. Nevyhnutelná smrt se vyskytuje v podobě endemického hladomoru, vysoké úmrtnosti, komplexu méněcennosti nebo absence naděje.“ Tento obraz nápadně připomíná osud marginalizovaných skupin v současné „západní“ a české společnosti. Maldonado-Torres zároveň seznamuje čtenáře se svým tvrzením, že dominantním eticko-politickým paradigmatem západní modernity je válka. Kolonialita bytí je stavem, kdy válečné zacházení s kolonizovanými přetrvává i v dobách míru. Černá těla mohou být vždy vystavena fyzickému násilí. V podobném duchu je však možné uvažovat o sociálně vyloučených členech „západní“ společnosti. Ti sice nejsou vystaveni přímému fyzickému násilí ze strany státního aparátu, ale jsou vystaveni psychické

mu „násilí“, kdy různé normy utvářejí jejich vědomí jinakosti a odlišnosti od zbytku společnosti.

Maldonado-Torres tvrdí, že by mělo dojít k tzv. „dekolonizaci bytí“, kterou vidí jako možnost pro „zatracené“ změnit moderní/koloniální svět, kdy válka nebude normou ani pravidlem, ale výjimkou. Je ovšem otázkou, zda tento přístup není vzhledem ke složitosti mezinárodních vztahů příliš idealistický.

Jak jsem se snažil ukázat v této recenzi na některých příkladech, čtvrtý svazek ze série *Postkoloniální myšlení* se může stát inspirativní četbou i pro čtenáře, kteří se tématem kolonialismu a postkolonialismu jinak nezabývají, a může představovat výzvu k zamýšlení nad některými současnými problémy české a slovenské společnosti.

Zdeněk Vopat

SMOLÍK, J.: *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha : Grada, 2014, 232 s., ISBN: 978-80-247-5131-3

Kniha Josefa Smolíka *Úvod do studia mezinárodních vztahů* představuje další přírastok do pomerne bohatého zoznamu učebníc medzinárodných vzťahov v českom a slovenskom priestore. Vďaka svojim vlastnostiam však predstavuje text, ktorý sa určite oplatí prečítať nielen úplným začiatočníkom, ale aj tým, ktorí sú už prvotne oboznámení s teóriou a praxou medzinárodných vzťahov.

Pri snahe preniknúť do úplne novej oblasti máme zvyčajne dilemu, kde začať. Ktorý text je dôležitý, ktorá publikácia nám pomôže pochopiť základy a ktorá, naopak, obsahuje nepreberrné množstvo detailov, na porozumenie ktorých potrebujeme byť s problematikou už oboznámení na vyššej úrovni. Josef Smolík prináša učebnicu, ktorá z veľkej časti rieši tento problém, keď predstavuje v zhustenej podobe medzinárodné vzťahy komplexne vrátane ich histórie, základných konceptov a teórie. Samozrejme, takýto prístup so sebou prináša aj isté limity, avšak tie sú prevýšené vhodne zvoleným výberom tém, ktoré publikácia diskutuje.

Učebnica sa dá rozdeliť do niekoľkých častí, hoci text sa skladá len z jednotlivých kapitol, ktoré do ucelenejších celkov autorom nie sú zoradené. Celkovo sa v učebnici nachádza 15 kapitol vrátane predslovu a záveru. Po úvodnej prvej kapitole (Predslov) sa publikácia venuje v druhej kapitole základným informáciám o medzinárodných vzťahoch ako o akademickej disciplíne vo všeobecnosti, ale aj v rámci Českej republiky. Kapitola dáva odpoveď na otázku, čo sú vlastne medzinárodné vzťahy a aký je ich vzťah

k politológii. Hoci zvyčajne ide o „povinnú jazdu“, Josef Smolík dokázal zhrnúť veľké množstvo informácií, ktoré sú vhodné nielen na získanie prehľadu o výučbe medzinárodných vzťahov v ČR, ale môžu slúžiť aj pre uchádzačov o štúdium odboru ako podklad pre výber najvhodnejšej vysokej školy.

V druhej časti (tretia a štvrtá kapitola) kniha skúma otázky spojené so základnými konceptmi využívanými pri štúdiu medzinárodných vzťahov, ako aj vývojom medzinárodných vzťahov a ich aktérmi. Tieto dve kapitoly sú vzájomne previazané témou národného štátu, jeho definíciou a znakmi. Umiestnenie na začiatku knihy isto nie je náhodné – aktéri medzinárodných vzťahov a predovšetkým národné štáty patria k východiskovým bodom väčšiny analýz globálneho prostredia. Nasledujúce dve kapitoly otvárajú otázky spojené s teóriami medzinárodných vzťahov a hlavnými debatami, ktoré medzi nimi prebiehali od začiatku 20. storočia. Vzhľadom na rozsah oboch kapitol ich mohol autor síce spojiť do jednej dlhšej kapitoly, avšak na druhej strane rozhodnutie venovať sa veľkým debatám oddelene reflektuje dôležitú úlohu, ktoré tieto zohrávajú v teoretickom uvažovaní o medzinárodnej politike.

Siedma kapitola sa v krátkosti venuje otázke formulovania národného záujmu štátu a jeho presadzovaniu na medzinárodnej úrovni. Nasledujúce dve kapitoly analyzujú pravdepodobne najdôležitejšie pojmy štúdia medzinárodných vzťahov – moc a konflikt. Kapitoly detailne definujú tieto pojmy a venujú sa rôznym aspektom, s ktorými sú spojené. Zvláštnu pozornosť venuje autor otázke vplyvu médií na mocenské usporiadanie v globálnom prostredí. Keďže ide o témy analyzované od začiatku štúdia medzinárodných vzťahov, autor poukazuje ako na klasikov odboru, tak aj na súčasnú diskusiu o týchto témach.

V ďalšej časti pozostávajúcej z kapitol 10 a 11 Josef Smolík predstavuje vývoj medzinárodných vzťahov v 20. storočí a hlavné témy, s ktorými sa musia medzinárodné vzťahy vyrovnáť na začiatku nového milénia. Zaradenie týchto dvoch kapitol do učebnice možno hodnotiť veľmi pozitívne, pretože vytvárajú empirický rámec, v ktorom sa dajú aplikovať dovtedy predstavené teórie a koncepty. Čitateľ má tak možnosť uvidieť aplikáciu získaných znalostí z predchádzajúceho textu na existujúce situácie a udalosti, čo dopomôže k porozumeniu predstavených konceptov. Posledné tri kapitoly sa venujú medzinárodnej politickej ekonomii, globalizácii a Európskej únii. Zatiaľ čo výber prvých dvoch kapitol je samozrejmy, Európska únia nie je všetkými výskumníkmi, ktorí sa venujú medzinárodným vzťahom, považovaná za medzinárodnú organizáciu a jej analýza pomocou nástrojov

medzinárodných vzťahov je zvyčajne pomerne problematická. Na druhej strane možno práve takýto prístup vytvorí v čitateľovi snahu po kritickom čítaní tejto kapitoly, čo je isto veľmi prospešný vedľajší efekt.

Hlavnou výhodou tejto knihy je, ako už bolo spomínané, komplexné uchopenie medzinárodných vzťahov v jednej publikácii pomerne dobre čitateľným štýlom. Každý autor učebnice sa musí vyrovnáť s dilemou, či uprednostníť veľký objem základných informácií prezentovaného odboru, alebo sa v texte venovať len tým najhlavnejším témam do hĺbky. Josef Smolík sa snažil predstaviť medzinárodné vzťahy vo svojej komplexnosti a vo veľkej miere sa mu tento cieľ podarilo naplniť.

Autor zahrnul do učebnice pomerne prehľadným spôsobom rôzne oblasti štúdia medzinárodných vzťahov tak, že svojím obsahom vytvárajú ucelený celok a len ťažko by sme hľadali oblasť (samozrejme spomedzi hlavných tém skúmania medzinárodných vzťahov), ktorej sa nevenoval. Zahnutím empirických kapitol opisujúcich medzinárodné vzťahy v 20. storočí a na začiatku 21. storočia ukázal reálny výkon medzinárodných vzťahov, diskusiou teoretických východísk poukázal na spôsoby, akým sa tieto analyzujú a predstavil aj hlavné pojmy a koncepty, z ktorých analýza medzinárodných spôsobov vychádza.

Učebnica je vhodná predovšetkým záujemcom o skúmanie medzinárodných vzťahov, ktorí sa po prvýkrát stretávajú s analýzou medzinárodného prostredia. Knihu preto uvítajú predovšetkým zájemcovia o štúdium tohto odboru na vysokej škole, ako aj študenti prvých ročníkov tohto odboru i tí, ktorí sa k medzinárodným vzťahom dostali v rámci štúdia príbuzných odborov. Kniha je taktiež vhodná aj pre širokú verejnosť, ktorej dokáže na pomerne malom priestore predostrieť širokú paletu rôznych tém. Sám autor predpokladá čitateľov práve z týchto radov, čomu prispôsobil tak jazyk, ako aj obsah práce. Vo väčšine prípadov boli jeho voľby vydaté, o istých nedostatkoch sa zmiňujem v nasledujúcich odsekoch.

Učebnica sa síce nevyhla niekoľkým nedostatkom, je však potrebné spomenúť, že nie sú natoľko závažné, aby prevýšili výhody publikácie. Hoci je kniha veľmi prínosná práve vďaka zaradeniu kapitol s rôznymi témami, ich poradie v knihe mohlo vytvoriť aj ucelenejší obraz. Táto kritika je určite otázkou názoru, no ak by kniha už hneď v úvodnej sekcii obsahovala časť o vývoji medzinárodných vzťahov, mohli zvyšné kapitoly, analyzujúce rôzne koncepty, využiť konkrétne príklady z minulosti na ich lepšiu ilustráciu. V súčasnej štruktúre empirické kapitoly síce obsahujú istý základ analýzy pomocou predtým predstavených konceptov, avšak pri opačnom uspo-

riadaní kapitol (najskôr empiria, potom teoretické koncepty) by mohli z historického prehľadu medzinárodných vzťahov ťažiť mnohé ďalšie kapitoly. Ilustrovanie predstavovaných konceptov na konkrétnych historických udalostiach mohlo prispieť k lepšej zrozumiteľnosti textu pre študentov. Taktó by sa navyše spojili tri kapitoly, ktoré sa zaoberajú rôznymi aspektmi histórie medzinárodných vzťahov (časť kapitoly 3, kapitoly 10 a 11), do ucelenejšieho celku.

Diskutabilné je aj vnútorné členenie jednotlivých kapitol. Na jednej strane je veľkým plusom učebnice zakomponovanie záverečného zhrnutia, otázok, odporučených aktivít a odporúčanej literatúry na koniec každej kapitoly. Na druhej strane nie sú kapitoly (okrem troch) vnútorne členené na podkapitoly, čo negatívne ovplyvňuje ich prehľadnosť. Výsledný efekt vyznieva následne zbytočne negatívne; v niektorých kapitolách sa zdá, že text nie je plynulý a že autor skáče z témy na tému. Tento problém sa však dal jednoducho vyriešiť vnútorným členením jednotlivých kapitol. Pozitívny efekt takéhoto rozdelenia vidieť práve v kapitolách, ktoré sú rozčlenené.

Autor pracuje v texte veľmi svedomito so zdrojmi, pričom cituje a parafrázuje využitú literatúru naozaj detailne. Práca taktó ukazuje študentom, ktorí sa po prvýkrát stretávajú s úlohou písať akademický text, ako sa správne využíva citačný a odkazový aparát. Autor však mohol pokojne, v súlade so zaužívanými normami písania učebníc, uviesť použité zdroje len v zozname literatúry a na konkrétne diela odkazovať iba vtedy, keď preberal špecifické informácie ako rôzne delenie do skupín či číselné údaje.

Záverom možno skonštatovať, že kniha Jozefa Smolíka *Úvod do studia mezinárodných vzťahů* je veľmi dobrým úvodným čítaním pre záujemcov o analýzu medzinárodných vzťahov, či už v rámci univerzitného štúdia (a prípravy naň), alebo aj mimo neho. Predstavuje prehľadný a predovšetkým komplexný prvý náhľad na otázky spojené s analýzou medzinárodnej politiky, ktorý je navyše písaný pomerne zrozumiteľným a jasným jazykom.

Matúš Mišík

KRNO, S.: *Ruská federácia (Od Uralu po Ďaleký východ)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, 348 s., ISBN 978-80-558-0202-2

Treba si uvedomiť, že kniha *Ruská federácia (Od Uralu po Ďaleký východ)* nie je prvou knihou tohto formátu od prof. Svetozára Krna. Diel s podobnou tematikou mu už vyšlo niekoľko. Profesor Krno je

uznávaným politológom, kulturológom a v neposlednom rade aj cestovateľom. Všetky tieto tri charakteristiky a jeho skúsenosti s predchádzajúcimi publikáciami sa do rozoberaného diela premietli a zanechali v ňom hlbokú črtu.

Prvá vec, ktorú si všimnete, keď si zoberiete knihu do ruky a prebehnete očami jej obsah, je jej rozdelenie na dve časti. Prvá časť sa zaoberá celkom, čiže Ruskou federáciou, jej vývojom, históriou, politickými stranami, politickými aktérmi. Druhá časť je zameraná na charakteristiku jednotlivých častí Ruskej federácie. Práve toto rozdelenie navnadí čitateľa hneď od úvodu. Uvedomí si, že drží v rukách knihu, ktorá je komplexná, ktorá rozoberá všeobecné veci, ale i detaily. Čitateľ má hneď dojem, že v knihe je všetko – od najmenších detailov po zovšeobecňujúce závery a analýzy, vysvetľujúce súvislosti. Až neskôr však pochopí, že keď chcete písať o Rusku, približne 350 strán vám nestačí, aby ste všetko zachytili.

Svetozár Krno sa najprv zaoberá obyvateľstvom federácie. Upozorňuje, že Rusko má problémy s nízkou pôrodnosťou a že rast obyvateľstva v posledných rokoch je zaznamenaný len vďaka prílevu imigrantov. Pre čitateľa pútavou informáciou je to, že v Rusku majú privilegované postavenie štyri náboženstvá. Okrem pochopiteľného pravoslavia je to islam, budhizmus a judaizmus. Nanešťastie sa autor knihy menej venuje posledným trom spomenutým. Ľuďom zaoberajúcim sa posledným svetovým vývojom bude chýbať najmä hlbšia analýza islamu v Rusku a rozobratie súvislostí medzi separatistickými náladami v južnej časti Ruskej federácie a radikálnymi spomedzi vyznávačov islamu.

Na ďalších stranách práce autor vynikajúco a originálne opisuje osobitosti Ruska, pričom neobchádza jednu z najcharakteristickejších čŕt – ťažký prístup do vzdialených kútov federácie a s tým spojená zložitosť komunikácie centra s perifériou. Pomocou tejto čŕty vysvetľuje autoritatívny ráz politického zriadenia. Krno však neobchádza ani demokratické tradície obsiahnuté v ruských dejinách a v ruskom myslení. Novgorodskej republike a samosprávnej roľníckej občine priznáva v ruskom historickom vedomí čestné miesto. Kvalitným spracovaním sa môže pýšiť časť, kde autor rozoberá spor tzv. slavianofilov a zapadníkov, ich ideály, myslenie, významných autorov. Spomína odpor dekabrístov a ideály národníkov. Prívržencov geopolitiky táto časť knihy musí nadchýňať aj z toho dôvodu, že autor v nej ponúka ako na podnose myšlienky Danilevského a koncepty eurázijstva.

Veľa autorov publikácií či vedeckých prác pri cudzích krajinách a regiónoch zabúda na jednu z rovín skúmania: zabúdajú na vzťah skúmanej cudziny ku

krajine, z ktorej autori pochádzajú. Svetozár Krno k týmto autorom nepatrí. Na približne dvadsiatich stranách rozoberá prístup Stredoeurópanov, Slovákov nevyneímajúc, k Rusku. Nielen ich prítomné vnímanie Ruska, ale predovšetkým ich vzťah k Rusku v minulosti. Analyzuje, ako veľmi priťahovalo Rusko slovanské národy, ktoré boli v područí iných veľmocí. Analyzuje rôzne koncepcie slovanskej vzájomnosti, ich osobnosti, vývoj, zrod a prekážky. Spestrením tejto pasáže knihy je informácia o Talianovi Giuseppem Mazzinim, ktorý v 19. storočí navrhoval republikánske zjednotenie Talianov so Slovanmi od Baltického po Egejské a Čierne more. V jednej samostatnej podkapitole Krno rozoberá vzťah Tomáša G. Masaryka k Rusku. Miernou výčitkou k tejto podkapitole je však fakt, že má názov „Vajanský kontra Masaryk“ a ucelené zhrnutie myšlienok Svetozára H. Vajanského, či diskusia jeho myšlienok s myšlienkami Tomáša G. Masaryka sú v tejto podkapitole len v náznakoch. Zaujímavým a podnetným je rozprávanie o slovenských olejkároch a drotároch, ktorí hľadali – a našli – šťastie na východ od našej vlasti. Málokedy si človek pod putovaním drotárov po krajine predstaví, že niektorým sa podarilo založiť podniky s fabrikami, v ktorých pracovalo niekoľko stoviek robotníkov. Krno upozorňuje, že drotári a olejkári nielen že finančne podporovali československú vec a československých legionárov počas prvej svetovej vojny, ale svojimi cestopisnými príspevkami do rôznych časopisov a novín pozdvihovali povedomie o Rusku a Ďalekom východe na Slovensku. Špecifickou situáciou bol vzťah iných krajín k Rusku počas ruskej občianskej vojny. Autor na jednej strane negatívne hodnotí intervenciu západných armád do týchto dejinných udalostí Ruska, na druhej strane však intervenciu podrobnejšie neopisuje a neanalyzuje, čo je mierne na škodu veci.

Na ďalších stranách autor čitateľa prevedie prierezom ruskej histórie od pôvodu obyvateľstva, pradávnych štátnych útvarov, cez zjednotenie východných Slovanov dynastiou Rurikovcov. Autor publikácie nezabúda na predkresťanské kultúry, ale náročnejšiemu čitateľovi môže chýbať rozbor vývoja ruského pravoslavia a dôvodov, pre ktoré Rusi považujú svoju úlohu vo svete ako úlohu tretieho Ríma. V roku 1613 sa moci v Rusku chopili Romanovovci, ktorí vládli až do roku 1917. Svetozár Krno prechádza najväčšími historickými udalosťami romanovovskej dynastie, neobchádzajúc Petra I. Veľkého, Napoleonovo ťaženie a všetko vrcholil turbulentným dňom na začiatku 20. storočia.

Práve toto pohnuté obdobie začiatku 20. storočia je opísané veľmi dobre, jednoducho, s vystihnutím podstaty a súvislostí. K danému obdobiu patria aj

prvé reálne politické strany v Rusku. Ich prehľad nájdete v knihe excelentne spracovaný a zakončený prehľadom predrevolučných dŕm. V texte sa dá orientovať ľahko a sú v ňom zahrnuté všetky kľúčové informácie. Na predrevolučné dianie bravúrne nadväzuje opis situácie v revolučnom roku 1917, kde sú jasne zachytené úlohy a postoje jednotlivých strán, ako aj ideových prúdov počas revolúcie a ich zastúpenie v jednotlivých vláдах. Opis strán prechádza z pravej časti spektra do ľavej. Osobitnou časťou sú etnicko-menšinové strany. Na tak turbulentné obdobie je jasne a zrozumiteľne rozdelené ľavicové spektrum, avšak vzhľadom na úlohu v dejinách Ruska miernym sklamaním je, že chýba väčšie množstvo informácií o bolševikoch. Tiež chýba priebeh občianskej vojny a zámery zahraničných vlád, ktoré vojensky intervenovali v Rusku. Okrem toho nie veľmi chápem autorov úmysel, keď úplne vo svojej knihe obchádza obdobie Sovietskeho zväzu. Je to obdobie, ktoré trvalo sedem desaťročí a hlboko poznačilo a ovplyvnilo tak Rusko, ako aj okolité štáty, a tým nemyslím len štáty bývalého ZSSR. Komplexnosť publikácie je týmto počínom narušená, čo na škodu veci.

Krno prechádza priamo na postsovietske obdobie a jeho analýzu. Veľký dôraz kladie na deväťdesiate roky 20. storočia a destabilizáciu centrálnej moci. Do popredia kladie zložité vzťahy medzi výkonnou mocou a zákonodarnou mocou. Dotýka sa dvoch čechenských vojen a naznačuje, ako druhá čechenská vojna zvýšila popularitu Vladimira Putina. Opisuje upevňovanie jeho moci. Na druhej strane sa však Putinovi venuje, vzhľadom na jeho moc, menej priestoru. S politologickou presnosťou rozoberá funkcie a právomoci hlavy štátu. Krátko analyzuje jednotlivé prezidentské voľby od roku 1991 po voľby v roku 2012 a predstavuje prezidentských kandidátov, pričom vždy uvedie pri nich tie časti federácie, kde daní kandidáti dosiahli najlepšie výsledky. Pri piatych prezidentských voľbách autor rozoberá viacerých možných nasledovníkov Vladimira Putina v prezidentskom paláci, nepokúša sa však o analýzu, prečo voľba nakoniec padla na D. Medvedeva.

Tak ako analyzoval a rozoberal autor jednotlivé politické strany zo začiatku 20. storočia, analyzuje jednotlivé politické strany a stranický systém aj v postsovietskom období. Veľmi dobre a prehľadne rozoberá stranický systém po jednotlivých parlamentných voľbách. Prináša zaujímavú informáciu o tom, že Rusi ani poriadne nezaregistrovali to, že od roku 1999 do súčasnosti radikálne klesal počet politických strán. Dokonca podľa prieskumov Rusi proti tomu nenamietajú, neprekáža im to. Istým spôsobom si dovoľím tvrdiť, že za tento ich postoj môžu turbulentné

deväťdesiate roky a nestabilita, s ktorou sú spojené. Rusko je v novom miléniu stabilnejšie a napreduje, počet strán a politika sa stávajú pre bežných Rusov ľahostajnými. Dokumentuje to aj prieskum, ktorý Krno uvádza vo svojej knihe a z ktorého vyvodzuje záver, že Rusi o politiku strácajú záujem. V analýze jednotlivých strán prechádza od strán moci k stranám opozičným. Už toto rozdelenie poukazuje na charakter politického systému Ruska. Okrem hlavných strán sa Krno venuje zaniknutým a marginálnym politickým subjektom. Celá táto analýza je logicky usporiadaná a systematicky zhotovená. Na konci kapitoly je rozobrané rozdelenie ruského parlamentu na dve komory a ich právomoci. Možno mohol autor väčší priestor venovať problematike, prečo Rusi prejavujú vo voľbách iné preferencie pri voľbe prezidenta a iné pri voľbách do Dumy. Prečo je pomer tých, čo volia v parlamentných voľbách komunistov, iný ako pomer tých, ktorí následne v prezidentských voľbách volia komunistického kandidáta. Prečo zrazu Putin v tom istom regióne dostane viac hlasov na úkor Ziuganova?

Tak ako som na začiatku uviedol, druhá časť knihy sa zaoberá jednotlivými časťami Ruskej federácie. Rozpracované sú postupne jednotlivé administratívno-správne časti Ruska a v ich rámci autor analyzuje 35 z 83 územno-správnych celkov federácie. Pri každom celku pomenúva základné geografické údaje, analyzuje obyvateľstvo, historicko-politický vývoj, hlavu celku, parlamentné a prezidentské voľby v danom regióne. Možno by bolo ešte vhodné analyzovať celkov dopĺňať mapami, z ktorých by bola jasná poloha územno-správneho celku a na ktorých by bol celok znázornený spolu s hlavnými riekami a mestami. Čitateľ by sa takto vedel lepšie orientovať a otváralo by mu to na Rusko nový pohľad.

V rámci rozboru obyvateľstva jednotlivých celkov sa Krno zaoberá viacerými etnikami, národmi a národnostnými menšinami v Rusku. Zaoberá sa napríklad Komijcami, islamizovanými Baškirmi, Čuvašmi, Marijcami, u ktorých prežíva predkresťanské náboženstvo, Mordoviancami, Udmurtmi, Tatármi, Nencami ale i Nemcami, Altajcami, u ktorých je stále preferovaný šamanizmus, Buriatmi... Nezaprie v sebe kulturológa, keď pomenúva a opisuje ich ná-

boženstvá, mýty a kultúru ako takú, a nezaprie v sebe ani cestovateľa, keďže v častiach, v ktorých sa venuje autor celkom za Uralom, opisuje krásy tamjšej prírody a historické cesty za jej spoznávaním. Opis poznávania Kamčkaty je podaný tak pútavo, akoby čitateľ čítal román a so zatajeným dychom čakal na ďalšie dobrodružstvo objaviteľov. Ani perfektný opis kultúry jednotlivých etník, ani opis drsnej prírody a histórie jej odkrývania by nebolo možné tak dobre napísať, ak by Krno krajinu za Uralom nenavštívil. V týchto pasážach knihy sa práve odzrkadľuje to, že autor nie je bádateľom a vedcom prostredníctvom len sekundárnych či terciárnych zdrojov. On mal možnosť danú krajinu a obyvateľstvo spoznávať aj z prvej ruky pomocou svojich ciest za Ural a na Ďaleký východ. Toto je devíza, ktorou sa nemôže pochváliť hoci kto, a v publikácii to cítiť. Táto devíza prináša publikácii o stupeň vyššiu kvalitu a hodnotu. Práve pri opise histórie Sibíri autor rád zdôrazňuje, že ruská armáda prekročila Ural v roku 1499, čiže až 7 rokov po objavení Ameriky. Veľmi zaujímavé je porovnanie Pizzara či Cortéza s Timofejevičom Jermakom, ktorý dobýval Sibír v osemdesiatych rokoch 16. storočia. Kolonizácia ľudoprázdných a ťažko dostupných území na východe neprinesla však toľko bohatstva ako zámorská kolonizácia krajín západnej Európy. Geopolitickí priaznivci heartlandu by však namietali.

Publikácia sa venuje viacerým zaujímavým témam v rámci Ruskej federácie, avšak viacero vecí sa javí v knihe ako nie úplne dotiahnutých do dokonalého konca. Náročnejšiemu čitateľovi pri niektorých témach môžu chýbať hlbšie analýzy a viacero otázok ostáva otvorených a nevyjasnených. Publikácia je napriek tomu výborným sprievodcom ruskými politickými, historickými, kultúrnymi, ako aj prírodnými realiami. Pre hlbšie poznanie Ruska však nestačí prečítať jednu knihu. Pre to, aby čitateľ dostal odpovede na všetky svoje otázky, je potrebné, aby siahol aj po iných publikáciách. Ak sa však chcete Rusku venovať, študovať ho, publikáciu od Svetozára Krna určite neprehliadnite.

Martin Štuller